

Artikel

“Untergang” in Duitsland?

Dirk Rochtus

Duitsland laveert door moeilijke tijden. De kaap van 5 miljoen werklozen is begin 2005 overschreden. Er heerst een sfeer in het land die aan “Untergang” doet denken. Her en der gaan zelfs stemmen op die waarschuwen voor toestanden zoals ten tijde van de Republiek van Weimar (1919-1933).¹ Het ondenkbare zou wel eens weer mogelijk kunnen worden: dat de economische crisis de politieke instabiliteit aanzwengelt en de extremisten daarvan profiteren. De tekenen staan inderdaad ook politiek slecht. Bij de deelstaatverkiezingen van september 2004 in Saksen haalde de extreemrechtse Nationaldemokratische Partei (NPD) bijna 10 procent van de stemmen², bij die van februari 2005 in Sleeswijk-Holstein manifesteerde instabiliteit zich in de vorm van een uiterst moeilijke regeringsvorming. Ook een hervorming van het federale systeem in de richting van meer efficiëntie en meer bevoegdheden voor de deelstaten liep dit jaar spaak. Het is ook de vraag of de pogingen van bondskanselier Gerhard Schröder (SPD) om het tij te keren, ooit vruchten zullen afwerpen. De bondsregering kwam met een hervormingspakket “Hartz IV” op de proppen dat stevig snoeit in sociale en werkloosheidsuitkeringen. Vooral in het Oosten ontladde het verzet van de gewone mensen tegen deze hervormingen zich tijdens de zomer van 2004 in demonstraties die de herinnering oproepen aan de tijd toen “das Volk” het regime van de DDR ten val bracht.

16

Waar komt de crisis in haar huidige gedaante vandaan? De toekomst scheen de Duitsers toe te lachen toen de val van de Muur op 9 november 1989 en de daaropvolgende vrije verkiezingen in de DDR op 18 maart 1990 het pad effenden voor de eenmaking van beide Duitse staten een paar maanden later. Een verenigd Duitsland zou zijn economisch gewicht in de Europese weegschaal kunnen leggen en floreren als een sterke exportnatie in een continent waar West en Oost naar elkaar toegroeiden. Het probleem was dat de Duitse eenmaking niet twee gelijke partners samenbracht, maar eerder op een opslorping van het zwakke Oost-Duitse neefje door de West-Duitse voogd leek. De fouten die West-Duitsland, de “oude Bondsrepubliek”, beging in het eenmakingproces - een “Anschluss” volgens critici -, zouden de gewone burger het einde van de

welvaartsstaat voor ogen voeren. Aan de tijd dat West-Duitsland nog min of meer een “Insel der Seligen” was, maakte de val van de Muur een einde.

De toenmalige bondskanselier Helmut Kohl beloofde de Oost-Duitsers “blühende Landschaften”, en inderdaad ziet Oost-Duitsland er vandaag de dag meer opgepoetst uit dan de grijze DDR. Maar de verbetering van de infrastructuur op het vlak van transport en telecommunicatie is net zoals de renovatie van de oude stadskernen eerder cosmetisch van aard dan diepgrijpend structureel. Het beleid dat erop gericht was het inkomensverschil tussen West- en Oost-Duitsers te verkleinen, heeft de macro-economische kloof tussen beide landsdelen niet kunnen overbruggen. Met als gevolg dat de hele Bondsrepubliek kreunt onder de malaise. Volgens de Amerikaanse econoom Adam S. Posen

zouden de regering Kohl en de vakbonden een “unheilige Allianz” aangegaan zijn waarvan de werknemers tenslotte de dupe werden³. Kohl wilde vermijden dat de Oost-Duitsers massaal naar het Westen zouden migreren. Zolang de Muur er stond, zag het West-Duitse establishment in de vlucht van tienduizenden DDR-burgers een geschikt middel om de DDR onder druk te zetten en zelfs ten val te brengen. De vakbonden van hun kant waren er als de dood voor dat de “Neue Länder” (de nieuwe deelstaten op het territorium van de voormalige DDR) West-Duitsland de das zouden omdoen met hun lage lonen. Het compromis dat daarbij uit de bus kwam, voorzag enerzijds in de omwisseling van de DDR-Mark in DM tegen een 1:1 koers (terwijl je normaal 4 DDR-Mark kreeg voor 1 DM), en anderzijds in CAO's die de Oost-Duitse werknemers een loon verzekerden dat bijna even hoog lag als dat van hun West-Duitse collega's. Dat waren natuurlijk maatregelen die de burgers van de voormalige DDR tevreden moesten stellen - ook al bleef er dan nog gemor omdat ze gemiddeld 10 procent minder verdienden dan in het Westen - maar ze zouden de productiviteit van de Oost-Duitse bedrijven verlammen. De export van de DDR-bedrijven naar de landen van het Oostblok kwam door de hogere verkoopprijs ten gevolge van de monetaire unie van 1 juli 1990 zo goed als tot stilstand. Produceren zelf werd ook duurder door de stijging van de lonen. Voor de West-Duitse beleidsmakers was dit ook een gedroomde gelegenheid om dat te doen waarvan Posen geen melding maakt in zijn analyse: de Oost-Duitse staatsbedrijven omwille van hun onproductief karakter (wat uitsluitend aan het economische systeem van de DDR werd toegeschreven) op te doeken of te privatiseren via

de Treuhandanstalt. Dat is zoals bekend de holding die in de periode 1990-1994 duizenden staatsbedrijven te koop aanbood aan West-Duitse en buitenlandse ondernemingen. Honderduizenden arbeiders in de “Neue Länder” kwamen op straat te staan. De uitgaven voor werklozensteun en programma's om de mensen weer aan werk te helpen begonnen te stijgen. De opknapbeurt voor Oost-Duitsland werd gefinancierd met West-Duits geld, maar droeg niet bij tot de verhoging van de productiviteit zelf. De transfers van West naar Oost bedragen door de band genomen 4 procent van het BNP van de Bondsrepubliek of 85 miljard euro. Een duizelingwekkend bedrag dat oudkanselier Helmut Schmidt in een artikel in *Die Zeit* over het EU-stabiliteitspact de opmerking ontlokte: “Wenn dieser Transfer, theoretisch, ersatzlos wegfiel, hätten wir kein Defizit mehr!”⁴ Sinds de Duitse eenmaking zijn er bijna vijftien jaar verstreken, maar de kans dat de kloof tussen West en Oost wordt gedicht, neemt steeds meer af. De eerste jaren van een economisch integratieproces zijn doorslaggevend in die zin dat dan de grootste sprongen in de richting van de convergentie worden gemaakt. Nu zijn de Neue Länder meer een blok aan het been van de West-Duitsers dan bijvoorbeeld een springplank naar Centraal-Europa waar sowieso goedkoper wordt geproduceerd. Een groot deel van de assemblage van de Duitse automerken gebeurt in Tsjechië en Slovaکیe⁵. Der Spiegel noemt het oosten van Duitsland een “Jammertal” waar de werkloosheid bijna 20 procent bedraagt en waaruit meer en meer mensen wegtrekken om hun geluk in het westen te beproeven. De historicus en econoom Jörg Roesler karakteriseerde acht jaar geleden al Oost-Duitsland als een structureel Mezzogiorno met daarin enkele

geïsoleerde High-Tech-eilandjes. Roesler schrijft: “Wat er in Oost-Duitsland tot nu toe, acht jaren na het einde van de planeconomie ontbreekt, zijn industriebedrijven van middelgrote omvang, aansluitend op de markt, flexibel in hun productiestructuur, innovatiegericht en ingesteld op het bevorderen van uitvinden en ontwikkelen. Bij de Oost-Duitse zogenaamde middenstandsbedrijven gaat het echter inderdaad bijna uitsluitend om kleine bedrijven.”⁶ De analyse van Roesler houdt nog altijd steek: de economie in het oosten van Duitsland geraakt ondanks alle transfers niet uit het slop. De onzekerheid bij de mensen is er dan ook erg groot, en door de besparingsplannen van de regering voelen vele dan ook de bodem nog verder wegschuiven onder hun voeten. Zowel de PDS als de NPD vinden gehoor bij die groepen die zichzelf zien als de “verliezers van de Duitse eenheid”.

Meer en meer mensen beproeven hun geluk in de “oude” deelstaten. In 2002 ging het om 176.700, in 2003 om 155.557 personen (een lichte daling dus). Omgekeerd trokken in 2002 en 2003 respectievelijk 95.876 en 97.207 mensen van West naar Oost, wat Oost-Duitsland een negatief migratiesaldo van 80.824 en 58.350 oplevert.⁷ Op een bevolking van 13.524.282 (stand 31.12.2003) is dit niet onaanzienlijk. Door de binnenmigratie wordt het oosten, zeker in bepaalde regio's zoals het verarmde noorden (Mecklenburg-Vorpommern) tot een “Land ohne Volk”. In 2003 bedroeg het aantal werklozen in de Neue Länder 1,623 miljoen (18,5 procent van het totaal inwoners), in West-Duitsland 2,753 miljoen (8,4 procent van het totaal). Het hoogste werkloosheidscijfer in een West-Duitse deelstaat is 10,2 (het sterk geïn-

dustrialiseerde Noordrijn-Westfalen), maar in Oost-Duitsland is het laagste cijfer in een deelstaat 16,6 procent (Thüringen), met een uitschieter tot 19,9 procent (Mecklenburg-Vorpommern). Saksen, waar de extreemrechtse NPD opvallend goed scoort, telt 17,8 procent werklozen.

Een derde van het BNP van de Bondsrepubliek gaat naar Sozialleistungen (sociale voorzieningen), omgerekend 685,091 miljard euro (2003). Einde 2002 leefden 2,757 miljoen mensen van de sociale bijstand. Tussen 1997 en 2002 daalde het aantal mensen dat van de bijstand leefde in West-Duitsland met 9 procent, steeg het echter in Oost-Duitsland met 30 procent. Voor de sociale bijstand gaf de Duitse welvaartsstaat netto 21,914 miljard euro uit.⁸

Toen Gerhard Schröder als nieuwbakken bondskanselier op 11 november 1998 zijn regeringsverklaring aflegde, telde Duitsland 3,947 miljoen werklozen. De sociaal-democraat Schröder was aan de macht gekomen met de belofte de werkloosheid terug te dringen. Hij maakte er in een interview met *Der Spiegel* in december 1998 zelfs het succes van zijn regering van afhankelijk: “Wenn wir die Arbeitslosenquote nicht spürbar senken, dann haben wir es nicht verdient, wiedergewählt zu werden.” Niet zonder blijk te geven van sarcasme zette het meest invloedrijke weekblad in Duitsland deze woorden in het wit tegen een zwarte achtergrond op de cover van zijn uitgave van 7 maart 2005. Dat was een week nadat officieel werd bekend gemaakt dat het aantal werklozen de kaap van 5 miljoen had overschreden (5.216.434 personen in februari 2005).

Sinds haar aantreden heeft de roodgroene coalitie (SPD/Grüne) verschillende maatregelen uitgedokterd om de

werkloosheid te bestrijden. In mei 2002 werd de Hartz-commissie opgericht, zo genoemd naar Peter Hartz, lid van de Raad van Beheer van Volkswagen en bestaande uit vijftien leden uit de wereld van de vakbond, de ministeries, de wetenschap en het bedrijfsleven. In augustus van hetzelfde jaar pleitte de commissie in haar eerste rapport voor het samenvoegen van de werklozensteun en de sociale uitkeringen (Arbeitslosen- und Sozialhilfe). Ondertussen kwamen de bondsdagverkiezingen dichterbij. Het werkloosheidscijfer was ongeveer hetzelfde gebleven. Over heel 2002 waren 37.600 ondernemingen failliet gegaan en hadden 600.000 mensen door de crisis van de middenstand hun job verloren. Het zag er niet goed uit voor Schröder, maar hij werd tenslotte gered door de grote overstromingen in augustus, waar hij zich ontpopte tot een bekommerde “vader des vaderlands”, zijn afwijzing van de Amerikaanse oorlogsplannen tegenover Irak en de beloften van de Hartz-commissie om de werkloosheid te halveren. Zijn tweede ambtstermijn ging de kanselier echter zonder veel animo in. De tijd van de grote beloften was voorbij, de goed-nieuws-show was uitgewerkt.

Toen Schröder op 14 maart 2003 met de “Agenda 2010” een hervormingsprogramma voorlegde dat de sociale voorzieningen inkromp en de bescherming tegen ontslag afzwakte, telde Duitsland 4,6 miljoen werklozen. Op 17 oktober 2003 keurde de Bondsdag een aantal wetten goed waardoor de Bundesanstalt für Arbeit werd hervormd in de richting van een meer efficiënte arbeidsbemiddeling (Hartz III) en de werklozensteun en de sociale uitkeringen werden samengevoegd in het zogenaamde Arbeitslosengeld II (Hartz IV). Het naast elkaar

bestaan van steun en uitkering zou volgens de regering immers tot passiviteit leiden. Bovendien werd elk werk “zumutbar”, d.w.z. dat iedere werkloze in principe het werk moet aannemen dat hem/haar wordt aangeboden, dus ook wanneer het onder zijn/haar niveau is. Hans-Christian Ströbele, vice-voorzitter van Bündnis90/Grüne in de Bondsdag, bekritiseert deze maatregel als iets wat tot Loondumping voert.⁹ Werkloze steuntrekkers die met het ingaan van Hartz IV op 1 januari 2005 het Arbeitslosengeld II (Alg II) ontvangen, worden vanaf dan meegeteld in de werkloosheidsstatistieken. Dat verklaart de plotselinge stijging van het aantal werklozen in Duitsland tot boven de 5 miljoen. Bij het Alg II zelf wordt een regionaal onderscheid gemaakt: een burger uit het Westen van Duitsland krijgt maandelijks 345 euro, een uit de Neue Länder 331 euro.

Werner Schulz, woordvoerder van de groene bondsdagfractie voor economische politiek, stelde schamper vast dat de Oost-Duitsers wel het gevoel moesten hebben dat de solidariteitsbijdrage¹⁰ wordt afgetrokken van wat hen zou moeten toekomen, m.a.w.: “Voor elk jaar Duitse eenheid een euro minder.” De groene politica Steffi Lemke vroeg zich daarbij aansluitend af, of het verschil in levensonderhoudskosten tussen West en Oost een dergelijk verschil in het Alg II rechtvaardigt.¹¹ Algemeen steunen de Duitse groenen wel het hervormingsproject, ook al wensen ze verbeteringen aan te brengen waar nodig. Daarover heeft Reinhard Bütikofer, partijvoorzitter van Bündnis90/Grüne, geen twijfel laten bestaan: “Wir werden die Ergebnisse von Hartz IV prüfen und gegebenenfalls nachbessern”.¹² “Reform” luidde het nieuwe tover-

woord. “Reformlüge” noemde Albrecht Müller de wil om met een hele reeks hervormingen zoals “minder staat, meer eigen verantwoordelijkheid” de zogenaamde “Reformstau” (hervormingsfile) te doorbreken.¹³ Regering en oppositie slaan elkaar om de oren met hervormingsplannen, de media overstemmen elkaar met onheilsberichten over de “ziekte van het Duitse model” en de crisis die door Duitsland waart. In de jaren '70 gold “Reform” als iets wat de sociale toestand van de burger verbeterde. De voorstanders van een meer Thatcheriaanse economische politiek konden er niets goeds in onderkennen. Nu “Reform” als een “hefboom om onze republiek te veranderen” wordt gezien, herontdekken diezelfde kringen de kracht van dat begrip om de afbouw van de welvaartsstaat door te drukken. “Reform” is immers een woord dat bij het grootste deel van de burgers een positieve connotatie geniet. Duitsland bezit een traditie op het vlak van hervormingsdenken. In de jaren '90 bijvoorbeeld werd er voortdurend gediscuteerd over “Standort Deutschland” (Is Duitsland attractief voor investeerders?). Zowel links als rechts bezigt graag het woord “Reform”. Voor de rood-groene regering heeft de retoriek rond “Reform” het voordeel dat ze zo het snijden en snoeien in de sociale voorzieningen kan verkopen als een noodzakelijk kwaad. Volgens Manfred Güllner, zaakvoerder van het enquêteerinstituut Forsa, zou 80 procent van de Duitsers de mening toegedaan zijn dat de problemen in het land alleen door een alomvattende modernisering van staat en maatschappij kunnen worden aangepakt.¹⁴ Het debat over de noodzaak van hervormingen gaat gepaard met de nodige emotionaliteit. De mensen beseffen dat de staat zich terugtrekt uit de maatschappij.¹⁵

Onzekerheid maakt zich meester van hen, zeker ook in het licht van fenomenen die het ommuurde bestaan in de eigen natiestaat overstijgen, zoals de verdieping en de uitbreiding van de Europese Unie, de globalisering en de migratiegolven. Het besef groeit dat de burger meer voor zich moet opkomen en nieuwe organisatievormen van solidariteit en zelfredzaamheid moet uitdenken, min of meer in de zin van het communautarisme dat in de Angelsaksische wereld van zich deed spreken. Maar voor dat besef ook praktische uitwerking vertoont, moeten de burgers doorheen een fase van angst en morele verwarring. De protestbeweging tegen Hartz IV was daar het levende bewijs van.

Hartz IV betreft op zich slechts een goede drie miljoen mensen, in verhouding meer in de Neue Länder dan in West-Duitsland, maar toch wist het protest mensen uit Oost én West en uit alle lagen van de bevolking te mobiliseren. Vanwaar die wervingskracht van de beweging? Hartz IV heeft een sterke symboolwerking, het is als het ware “die politieke ‘Roadmap’ zum sozialen Abstieg”.¹⁶ Want iedere burger voelt onderhuids aan dat de sociale neergang iedereen kan meesleuren. Zelfs een hoge opleiding beschermt niet tegen het gevaar van de werkloosheid en de sociale wonden die daardoor worden veroorzaakt. In Maagdenburg, waar de beweging begon, waren het niet alleen de arbeiders die mee stapten - dat lag voor de hand, de arbeidersklasse van de DDR is in de marginaliteit gestoten -, maar ook vertegenwoordigers van andere sociale klassen: “Es marschiert der Mittelstand mit, Akademiker, Angestellte, Selbständige, und mit ihnen die Angst.”¹⁷ De armoede neemt toe in Duitsland, weet het Statistische Bundesamt in zijn Datenreport van

2004 mee te delen, de kloof tussen rijk en arm groeit. 50 procent van de huishoudens bezit minder dan 4 procent van het totale nettovermogen, de bovenste 10 procent bezit haast 47 procent. Het verband tussen armoede en werkloosheid valt niet te ontkennen. Het risico dat een werkloze onder de armoedegrens valt, is driemaal zo hoog als bij een tewerkgestelde. Volgens het Zweiter Armuts- und Reichtumsbericht dat minister voor sociale zaken Ulla Schmidt begin maart presenteerde, is het aandeel van mensen die onder de armoedegrens leven tussen 1998 en 2003 gestegen van 12,1 tot 13,5 procent. De risicogrens voor armoede ligt bij 938 euro of zowat 60 procent van het gemiddelde inkomen. De meest opmerkelijke vaststelling is dat armoede geen randfenomeen vormt, maar ook “die Mitte der Gesellschaft” kan bedreigen.¹⁸ Deze verontrustende tendens is het die de mensen ertoe bracht op straat te komen tegen Hartz IV, juist omdat ze vreesden dat het nog erger zou worden. Dat de protestbeweging net in Oost-Duitsland ontsproot, is geen toeval. De Wende die in de Duitse eenmaking uitmondde, heeft de Oost-Duitsers een kater bezorgd. De politieke vrijheid die ze veroverden op de partijbonzen van de SED, de vroegere leidende partij van de DDR, bekochten ze in het nieuwe Duitsland met sociale declassering. De wrevel die gedurende veertien jaren aanzwol over de arrogante “Wessis”, de West-Duitsers die de Oost-Duitse maatschappij hadden omgewoeld, ontladde zich in juli/augustus 2004 in een protestbeweging die verdacht veel leek op de maandagavond-demonstraties waarmee de DDR-burgers in 1989 de SED-heerschappij ten val brachten. In het Westen verborg zich achter de demonstraties ook de ergernis over de transfers die naar de ondankbare “Ossis” vloeiden. Kleinere extre-

mistische partijen haakten zich vast aan de protestbeweging. De Partei des Demokratischen Sozialismus (PDS) bijvoorbeeld, de partij die de juridische erfgename van de SED is, maar zich kort na de Wende distantieerde van het autoritaire socialisme van de leidende partij van de DDR en zich op zoek begaf naar een derde weg.¹⁹ In de Neue Länder scoort de PDS met gemiddeld 20 procent uitermate goed, als je haar voor-geschiedenis in aanmerking neemt - namelijk dat ze de opvolgster van de partij is die voor het bankroet van de DDR verantwoordelijk wordt gesteld. Bij de bondsdagverkiezingen van 2002 haalde ze weliswaar de kiesdrempel van 5 procent niet maar de profilering van Schröder als Reformkanzler leverde haar nieuwe kansen om zich op te werpen als de partij die tenminste echt weerstand bood tegen de sociale afbraakpolitiek van een zogezegd linkse bondsregering. Het voordeel van de PDS is dat ze dicht bij de gewone Oost-Duitser staat. Ze beschikt over een dicht netwerk van basisorganisaties waardoor ze de gewone man en vrouw met raad en daad kan bijstaan, bijvoorbeeld bij het invullen van de vragenlijst van Hartz IV die 16 bladzijden telt. Toch heeft de PDS in de loop van de jaren ietwat van haar vroegere scherpte verloren: ze is een meer gevestigde partij beginnen worden en zit zelfs in de regering van sommige van de Neue Länder, waar ze dikwijls zelf - o tempora! o mores! - een rigide besparingspolitiek schraagt. Dat scheidt dan weer kansen voor die partijen die er een meer bitsige retoriek op na houden, zoals de extreemrechtse Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD). Die staat bijzonder sterk in Saksen, de zuidoostelijke uithoek van de voor-malige DDR, misschien wel omdat dit gebied al tijdens de communistische heerschappij bekend stond als een geïsoleerd gebied, waar de

“ARD” (de openbare omroep van West-Duitsland) niet kon worden ontvangen.²⁰ De NPD liep mee in de protestdemonstraties met de slogan “Deine Quittung für Harz IV”. Dat heeft haar geen windeieren gelegd, zoals bleek bij de deelstaatverkiezingen van september 2004 in Saksen. De protestdemonstraties zelf zijn tenslotte weggeëbd. Misschien waren ze wel contraproductief wat hun eigen doelstelling aangaat. De regering ondervond er weinig hinder van, terwijl de burgers zelf zich beter begonnen te informeren over de hervormingen die achter de koele formule Hartz IV schuilgaan. Dat creëerde op zijn beurt dan weer een breder maatschappelijk draagvlak voor de hervormingen die op 1 januari 2005 ingingen.

Regering en oppositie staan met getrokken messen tegenover elkaar. Zelfs een redevoering van de (christen-democratische) bondspresident Horst Köhler die boven de partijen zou moeten staan, verhit de gemoederen. Op 15 maart jongstleden richtte Köhler in Berlijn het woord tot het werkgemersforum “Wirtschaft und Gesellschaft”. Een “Brandrede” volgens sommigen²¹, een “Märzgewitter” (maartse bui) volgens anderen.²² Juist omdat ze twee dagen voor de job-top werd gehouden (ook al was ze al in december gepland). Uit de rede van de bondspresident sprak heimwee naar de oude sociaal-economische orde van de Bondsrepubliek, die prestatie aanmoedigde en zo het land vooruitgang opleverde. De verwijzing naar de VW-kever en naar Ludwig Erhard, de vader van het Duitse “Wirtschaftswunder”, loog er niet om: het gaat hier om twee iconen uit de tijd toen Duitsland nog succesvol was. Köhler hekelde de bureaucratie, de geschenkpolitiek van de staat, de hoge sociale bijdragen die

de arbeid duurder maken.²³ In dat opzicht sloot hij zich aan bij het “Pakt für Deutschland” waarmee de christen-democratische oppositie naar buiten was gekomen.²⁴ Volgens Köhler is de massale werkloosheid dan ook niet een conjunctureel, maar een structureel probleem. Hij spaarde met zijn kritiek regering noch oppositie. Voor het aangroei van de bureaucratie en het blokkeren van de onderwijshervorming dragen beide kampen immers de verantwoordelijkheid.²⁵ Ook de ondernemers maande hij aan meer creativiteit en innovatie aan de dag te leggen. Twee dagen later volgde de regeringsverklaring van kanselier Schröder. Hij zou de bondspresident die het had over de terugtrekking van de staat van replek dienen.²⁶ De teneur van Schröders rede was de aanzwengeling van de economie door het verlagen van de belastingen voor de grote, maar ook de kleine en middelgrote ondernemingen. Schröder verzette zich wel tegen de plannen van de Union (= de christendemocratische partijen CDU en CSU) om de ontslagregeling te versoepelen en arbeidsovereenkomsten op het niveau van het bedrijf te sluiten. Daarmee hing ook zijn pleidooi voor de solidariteit en de Sozialstaat samen, want, aldus Schröder: “Der soziale Zusammenhalt unserer Gesellschaft ist kein Luxus, den man bei enger werdenden Zeiten beschaffen könnte.”²⁷ Terwijl de maatregelen die Schröder voorstelde door redenaars uit eigen rijen werden geprezen als impulsen die de conjunctuur zouden nieuw leven inblazen²⁸, hekelden de voorzitters van de christen-democratische partijen Angela Merkel (CSU) en Edmund Stoiber (CSU) het ontbreken van een “Gesamtkonzept”. Merkel woordelijk: “Der Bundeskanzler (...) ist bestenfalls Reparatuer, aber eben kein Architekt

einer neuen sozialen Marktwirtschaft.²⁹ Punt van kritiek was ook dat Schröder niets moest hebben van een flexibilisering van de arbeidsmarkt, iets wat de rechterzijde, wellicht naar Angelsaksisch model, nauw aan het hart ligt. Wat dachten leidende Duitse economen ervan?³⁰ Michael Hüther, de directeur van het Institut der deutschen Wirtschaft (IW) in Keulen, vond van de verlaging van de vennootschapsbelasting van 25 tot 19 procent een “positive Signalwirkung” uitgaan, maar betreurde dat het thema van de extra loonkosten niet was aangeraakt. Juist hier zou de hefboom zijn om iets te doen voor de kleine en middelgrote ondernemingen. De meeste economen stelden zich sceptisch op tegenover de voorstellen van de kanselier omdat ze niet ver genoeg gingen en niet tot de kern van het probleem, - hoe de werkloosheid afbouwen? - doordrongen. Ulrich Blum van het Institut für Wirtschaftsforschung (IHW) in Halle, midden in Oost-Duitsland, beschouwde de redevoering dan weer als een teken dat er zich een paradigmawissel aandient bij de sociaal-democraten, in die zin dat ze begonnen “economische basiskennis te absorberen”. Na de redevoering en het debat in de Bondsdag volgde een conclaaf van kanselier Schröder, buitenlandminister Joschka Fischer en de voorzitters van CDU en CSU in de kanselarij, waar enkele maatregelen uit de bus kwamen.³¹ Op hetzelfde ogenblik kwam het nieuws binnen van de politieke tragedie die zich in Kiel, de hoofdstad van de deelstaat Sleeswijk-Holstein, had afgespeeld. Na de deelstaatverkiezingen van 20 februari zou er een rood-groene coalitie, getolereerd door de Deense partij Südschleswigscher Wählerverband (SSW) worden gevormd. De oudgediende minister-presidente Heide Simonis (SPD) zou

weer in haar ambt worden bevestigd. Daarvoor had ze in het deelstaatsparlement de 34 stemmen van SPD, Grüne en SSW nodig op de 69. Maar in elk van de vier stemrondes ontbrak er telkens een van de stemmen uit het eigen kamp zodat Simonis er tenslotte, volledig ontdaan, de brui aan gaf. De “verrader” of de “Heide-Mörder” zoals hij of zij wordt genoemd die zijn/haar stem weigerde te geven aan Simonis, effent zo het pad voor een grote coalitie van CDU en SPD met Carstensen (CDU) als minister-president. Voor Schröder was dit alles barslecht nieuws dat een donkere schaduw wierp op wat zijn “grote dag”, zijn come-back, had moeten zijn. Het zijn vooral de “Genossen” (zoals de sociaal-democraten ook worden genoemd), die de zwaarste last van het hervormingsproject Hartz IV dragen en het dan ook het hevigst te verduren krijgen. De Groenen ontspringen bij deelstaatverkiezingen de dans, ook al hebben ze Hartz IV samen met de SPD besloten. Zou dit te maken hebben met het feit dat Bündnis90/Grüne de “partij van de goed opgeleiden en beter verdienenden” is?³² De groene partijtop logenstraft dit met behulp van recent onderzoek, maar het kan niet worden ontkend dat de maatregelen van Hartz IV vooral het kiezerspubliek van de SPD raken. “Sociale rechtvaardigheid” is nu eenmaal een van de kernthema’s van de SPD. Als de sociaal-democraten dat niet kunnen waarmaken in de ogen van hun aanhang, worden ze bij verkiezingen afgestraft, net zoals de pacifistische partij die Bündnis90/Grüne is, in 1999 wegens haar steun aan de Kosovo-oorlog. Dat neemt niet weg dat sommige “Genossen” de groenen verwijten dat ze zich verstoppen en de SPD te weinig ondersteunen. De opmerking van een journalist “Die Grünen haben jahrelang auf Reformen gedrängt. Jetzt macht sie

der Kanzler und steht allein da” probeerde Fritz Kuhn, de economie-expert van de Duitse groenen, af te doen als een foute perceptie: buitenlandminister en vice-kanselier Joschka Fischer (B’90/Grüne) zou zich ook bij de deelstaatverkiezingen in Brandenburg en Saksen, waar Hartz IV het debat overheerste, strijdvaardig hebben opgesteld, voor zover zijn drukke agenda het toeliet. Bovendien zou het protest zich ook tegen de Groenen richten, maar deze kwamen er met minder kleerscheuren vanaf omdat ze onderling niet meer zoveel zouden twisten.³³

Op 22 mei zijn er verkiezingen in de deelstaat Noordrijn-Westfalen (NRW), van oudsher een bastion van de sociaal-democraten. Maar de gebeurtenissen in Kiel vervullen de “Genossen” met grote zorg. Als de CDU in Düsseldorf (NRW) aan de macht komt, is dit niet alleen een grote symbolische nederlaag voor de SPD, maar versterken de christen-democraten ook in de Bondsraad, de deelstatenkamer van het Duitse parlement, verder hun positie. Een nederlaag van de SPD aan de Rijn betekent dan ook zo veel als het einde van de rood-groene bondsregering. Volgens Peer Steinbrück, de sociaal-democratische ministerpresident in

NRW, valt er niet meer te twijfelen aan een “rot-grüne Götterdämmerung”.³⁴ Er wordt hoe langer hoe meer gespeculeerd over een grote coalitie (van christen- en sociaal-democraten) zoals in de tijd van 1966-1969. Daaruit spreekt het geloof van de mensen dat een grote coalitie de grote problemen beter kan oplossen, en de hoop dat alle krachten aan hetzelfde zeel zouden trekken. Maar wat in Kiel nu eenmaal moet, zien de partijen op federaal vlak niet zitten. De beide grote volkspartijen (SPD en Union) willen met een kleine coalitiepartner voortdoen. Zeker de christen-democraten hebben de wind in de zeilen. Peilingen van 18 maart tonen aan dat slechts 31 procent van de mensen voor de SPD, maar 42 procent voor de CDU/CSU zou stemmen, mochten er op zondag 27 maart bondsdagverkiezingen plaatsvinden.³⁵ Angela Merkel en Edmund Stoiber zien in de tragedie van Kiel dan ook het begin van het einde van rood-groen. Maar voor voorbarig optimisme wezen ze gewaarschuwd: slechts 25 procent van de ondervraagde burgers verwacht dat de christen-democraten de strijd tegen de werkloosheid beter dan de SPD (17 procent) zullen aanpakken. Voor het opinieblad “Der Spiegel” bestaat er geen twijfel over: “Der lange Abschied von Rot-Grün” is begonnen.³⁶

[Noten]

- ¹ In een interview met de Frankfurter Allgemeine Zeitung van 12 maart 2005 stelt de Oostenrijkse historica Brigitte Hamann, die een boek schreef over Hitlers jaren in Wenen, “daß es wieder passieren kann.” Het aantal werklozen nadert de kaap van 6 miljoen (zoals tijdens Weimar) en de partijpolitieke toestand blinkt niet uit door stabiliteit.
- ² Verkiezingen in Oost-Duitse deelstaten zijn nog altijd iets bijzonders. Dat komt doordat de politieke cultuur op het territorium van de voormalige DDR er nog altijd net iets anders uitziet dan in het westelijke gedeelte van Duitsland. De klassieke democratische partijen hebben in Oost-Duitsland nog altijd niet dezelfde machtspositie weten uit te bouwen als in de ‘oude’ Bondsrepubliek waar het meer dan dertig jaar geduurd heeft vooraleer de christen-democraten (CDU/CSU), sociaal-democraten (SPD) en liberalen (FDP) in het parlement werden vervoegd door de groenen. In de Oost-Duitse deelstaatparlementen zetelden van kort na de Duitse eenmaking ook de ex-communisten van de Partei des Demokratischen Sozialismus (PDS), de juridische opvolgster van de voormalige staatspartij van de DDR.

Sinds zondag zijn daar ook de neonazi's van de Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) bijgekomen. De verkiezingen in de deelstaten Brandenburg en Saksen tonen aan dat de grote volkspartijen CDU en SPD samen slechts de helft van de kiezers wisten aan te spreken. In Brandenburg wist de SPD stand te houden dankzij de populariteit van minister-president Platzeck, in Saksen kreeg de CDU van minister-president Milbrandt zware klappen. De extremisten van rechts (respectievelijk DVU en NPD) en links (PDS) bekoren samen 30 procent van de uitgebrachte stemmen.

- ³ Adam S. Posen: Auf der Kippe. Von Deutschlands Entscheidungen hängt ab, wie die EU im Jahr 2015 wirtschaftlich dasteht, in: Internationale Politik, Januar 2005, p. 75-81.
- ⁴ Die Zeit, Nr. 12, 17.März 2005, p. 23.
- ⁵ De Tijd, 18 maart 2005.
- ⁶ Jörg Roesler: Zwischen High-Tech und Mezzogiorno. Ostdeutschlands ungewisse Zukunft, in: Utopie Kreativ (Berlin), Heft 83, 1997, p. 41.
- ⁷ Fischer Weltalmanach 2005, Frankfurt am Main 2004, p. 130.
- ⁸ Ibid., p. 136.
- ⁹ Interview met Hans-Christian Ströbele in de taz van 25.08.2004 (zie ook <http://www.stroebele-online.de/presse/48424.html>).
- ¹⁰ De bijdrage die de West-Duitsers jaarlijks moesten leveren om de eenmaking te helpen financieren.
- ¹¹ "Grüne wollen Ost-West-Differenz bei Hartz IV kippen", in <http://www.welt.de/data/2004/09/18/333916.html?prx=1>.
- ¹² <http://www.stern.de/politik/deutschland/534280.html> (27 december 2004)
- ¹³ Albrecht Müller: Die Reformlüge, in: Blätter für deutsche und internationale Politik, 09/2004, p. 1059.
- ¹⁴ Manfred Güllner: Reformen? Ja bitte!, in: Internationale Politik, Februar 2005, p. 55.
- ¹⁵ Thomas E. Schmidt: Leiser Abschied vom Staat, Die Zeit, nr. 50, 2003.
- ¹⁶ Matthias Geis e.a.: Im Sommer des Unmuts, Die Zeit, Nr. 34, 2004.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Süddeutsche Zeitung, 2 maart 2005.
- ¹⁹ Dirk Rochtus, Zwischen Realität und Utopie. Das Konzept des "dritten Weges" in der DDR 1989/90. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 1999, 310 p.
- ²⁰ "ARD" werd dan ook spottend genoemd: Außer Raum Dresden (Buiten de plaats Dresden).
- ²¹ "Köhlers Brandrede" kan nagelezen worden op <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,346604,00.html>.
- ²² <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,346551,00.html>.
- ²³ Arbeid is duur in Duitsland: de ondernemingsbelasting bedraagt er 39 procent, terwijl ze in Polen van 27 op 19 procent en in Slovaakse van 25 tot 19 procent werd teruggebracht. De arbeidskosten in de verwerkende industrie bedroegen in het jaar 2002 voor West-Duitsland 31,67 euro per uur, in Oost-Duitsland 19,09 euro, maar in Tsjechië 5,03 euro, in Polen 4,49 euro en in de Baltische staten zelfs minder dan 3 euro. (Der Spiegel 10/2005). De concurrentie uit Centraal-Europa, uit de nieuwe lidstaten van de EU, baart de Duitse ondernemingen dan ook grote zorgen.
- ²⁴ Dat omvatte direct te nemen maatregelen zoals: afwijking van CAO's, eenvoudiger procedures voor ontslag en aanwerving van deeltijdse werknemers, verlichting van de administratie voor zelfstandigen.
- ²⁵ In december was een hervorming van het federalisme mislukt wegens onenigheid over de verdeling van de bevoegdheden in de onderwijspolitiek.
- ²⁶ Köhler had letterlijk gezegd: "Die Bürger beauftragen den Staat, die Spielregeln zu setzen. Aber das Spiel machen die Bürger." Dat klinkt als Ordo-Liberalismus waarbij de staat het raamwerk schaft waarbinnen dan de vrije markteconomie heerst.
- ²⁷ <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,346878,00.html>.
- ²⁸ Zoals: verlaging van de vennootschapsbelasting van 25 naar 19 procent, een programma om de mobiliteit te bevorderen, gunstigere kredieten voor innovatieve ondernemers en regionale tewerkstellingspacten.
- ²⁹ <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,346902,00.html>.
- ³⁰ <http://www.spiegel.de/wirtschaft/0,1518,346925,00.html>.
- ³¹ Enkele resultaten van de 'Jobgipfel': meer verkeerswegen; afbouw van bureaucratie; belastingsvoordelen voor erfgenamen van een firma; mogelijkheid voor langdurig werklozen om bij te verdienen.
- ³² Zie eindnoot 9, interview met Ströbele in de taz.

- ³³ “Kuhn: Wir sind keine Drückeberger”, <http://www.welt.de/data/2004/08/28/325072.html.prx=1>.
- ³⁴ <http://www.welt.de/data/2005/03/19/613053.html>.
- ³⁵ <http://www.faz.net>, 18 maart 2005.
- ³⁶ Met die woorden op de cover verscheen uitgave 21/2005 van Der Spiegel op maandag 21 maart 2005.

[Bio]

Dirk Roctus doceert internationale politiek aan de Lessius Hogeschool in Antwerpen en aan de Universiteit Antwerpen. Hij publiceerde over Duitsland ondermeer als co-editor het boek “Zicht op Duitsland” (Garant, Leuven/Apeldoorn 1994).